

XIX ASR IKKINCHI YARMI — XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA AN'ANAVIY TABOBAT VA YEVROPA TIBBIYOTI O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Raxmanova Nozina Esanovna

Nizomiy nomidagi O'MPU magistranti

+998906707028

nozinarakhmanova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21152106>

Annotatsiya

Mazkur tezisda XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida an'anaviy tabobat va Yevropa tibbiyoti o'rtasidagi munosabatlar tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Unda mahalliy aholining xalq tabobatiga tayanishi, tabiblar, jarrohlar, siniqchilar, doylar va boshqa xalq davolovchilarining jamiyat hayotidagi o'rni, shuningdek, Rossiya imperiyasi davrida Yevropa tipidagi tibbiy muassasalar, ambulatoriyalar va sanitariya tadbirlarining shakllanish jarayoni yoritiladi. Shuningdek, yangi tibbiy xizmatning mahalliy aholi orasida sekin tarqalish sabablari, ishonchsizlik, diniy-madaniy qarashlar, tibbiy kadrlar yetishmasligi va epidemiyalarga qarshi kurash masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston, an'anaviy tabobat, Yevropa tibbiyoti, tabib, ambulatoriya, sanitariya, epidemiya, rus tibbiyoti, xalq tabobati.

Kirish

XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ijtimoiy hayotning ko'plab sohalarida muhim o'zgarishlar yuz berdi. Ayniqsa, tibbiyot sohasida ikki yo'nalish yaqqol namoyon bo'ldi: bir tomonda mahalliy aholining ko'p asrlik an'anaviy tabobati, ikkinchi tomonda esa Rossiya imperiyasi orqali kirib kelgan Yevropa tibbiyoti mavjud edi¹.

Turkiston aholisi uzoq vaqt davomida tabiblar, jarrohlar, siniqchilar, doylar, rishtachilar va zulukchilar xizmatidan foydalangan². Yevropa tibbiyoti esa mintaqaga dastlab harbiy vrachlar, keyinchalik shifoxonalar, ambulatoriyalar, sanitariya tadbirlari va emlash amaliyoti orqali kirib keldi³.

Mavzu Turkistonda tibbiy xizmatning yangilanishi va mahalliy aholining bu jarayonga munosabatini o'rganish jihatidan dolzarbdir.

Asosiy qism

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston mahalliy aholisi orasida an'anaviy tabobat keng tarqalgan edi. Tabiblar turli o'simliklar, minerallar, hayvon mahsulotlari, dorivor damlamalar, malhamlar va kukunlardan foydalanganlar. Ayrim kasalliklarni davolashda qon oldirish, zuluk qo'yish, uqalash, issiq qum vannalari, o'simlik qaynatmalari va diniy-duoxonlik amaliyotlari ham qo'llangan⁴. Siniqchilar esa suyak sinishi va chiqishlarini davolashda xalq orasida alohida obro'ga ega bo'lgan.

¹ Shadmanova S.B. *Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.)* // Историческая этнология. 2017. Т. 2. №1. С. 119–120.

² Shadmanova S.B. *Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.)* // Историческая этнология. 2017. Т. 2. №1. С.121

³ Tsiryapkina Yu.N., Kushnaryova E.M. *Развитие системы русского медицинского обслуживания коренного населения Туркестана во второй половине XIX – начале XX в.* С. 49–50.

⁴ Shadmanova S.B. *Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.)* // Историческая этнология. 2017. Т. 2. №1. С. 121–124

An'anaviy tabobat faqat davolash vositasi emas, balki mahalliy jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayoti bilan bog'liq muhim institut edi. Bemor tabibga murojaat qilganda o'z ona tilida dardini tushuntira olgan, tabib esa mahalliy urf-odat, diniy tasavvur va oilaviy muhitni yaxshi bilgan. Shu sababli Yevropa tibbiyoti kirib kelgan dastlabki davrlarda mahalliy aholi yangi tibbiyotga ehtiyotkorlik bilan qaragan.

Yevropa tibbiyotining Turkistonga kirib kelishi Rossiya imperiyasi harbiy-ma'muriy tuzilmalarining shakllanishi bilan bog'liq edi. Dastlabki tibbiy xizmatlar harbiylar va rus aholisi uchun tashkil qilingan. Keyinchalik bu xizmatlar asta-sekin mahalliy aholiga ham yo'naltirila boshlandi. 1868-yilda Toshkentda dastlabki harbiy davolash muassasasi ochilgani, keyinchalik u harbiy hospital sifatida rivojlangani bu jarayonning boshlang'ich bosqichlaridan biri edi⁵.

1886-yilda qabul qilingan Turkistonni boshqarish to'g'risidagi nizomda tibbiy sohani boshqarish, vrachlar, dori-darmon ta'minoti, emlash va mahalliy aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq ayrim qoidalar belgilangan edi⁶. Bu hujjat Yevropa tipidagi tibbiy xizmatni ma'muriy jihatdan tartibga solishga urinish bo'lgan. Biroq amaliyotda mahalliy aholining rus vrachlariga murojaati sekin kechgan.

1880-yillardan boshlab Turkistonda zamonaviy tipdagi ambulatoriyalar ochila boshladi. Ayniqsa, 1883-yilda Toshkentda mahalliy ayollar va bolalar uchun ambulatoriya tashkil etilishi muhim voqea bo'ldi. Bu muassasaning ochilishi mahalliy musulmon ayollarning erkak vrachlarga murojaat qilishdagi qiyinchiliklari bilan bog'liq edi. Keyinchalik Samarqand, Xo'jand, Andijon, Marg'ilon, Namangan va Qo'qon kabi shaharlarda ham ayollar va bolalar uchun tibbiy muassasalar tashkil etildi⁷.

Bu holat Yevropa tibbiyotining mahalliy sharoitga moslashishga uringanini ko'rsatadi. Chunki Turkiston jamiyatida ayollar salomatligi masalasi diniy va madaniy mezonlar bilan bevosita bog'liq edi. Ayollar uchun alohida ambulatoriyalarning ochilishi bir tomondan tibbiy xizmatni kengaytirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan mahalliy urf-odatlarni hisobga olish zarurligini namoyon etdi.

Shunga qaramay, Yevropa tibbiyoti mahalliy aholining to'liq ishonchini darhol qozona olmadi. Ayrim hollarda bemorlar ismlarini yozdirishdan, bolalari yoki erlarining ismlarini aytishdan cho'chigan. Bunday holatlar yangi tibbiy muassasalarga nisbatan ishonch asta-sekin shakllanganini ko'rsatadi⁸. Mahalliy aholining Yevropa tibbiyotiga ehtiyotkor munosabatida diniy qarashlar, madaniy tafovutlar, til muammosi va vrachlarning mahalliy hayotni yetarli bilmasligi muhim rol o'ynagan.

Turkistonda tibbiyot tizimining rivojlanishida epidemiyalar ham muhim o'rin tutgan. XIX asr oxirida o'lat, vabo, bezgak, chechak, tif kabi kasalliklar aholining turmushiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, 1898-yilda Samarqand uezdining Anzob qishlog'ida o'lat kasalligining

⁵ Tsiryapkina Yu.N., Kushnaryova E.M. *Развитие системы русского медицинского обслуживания коренного населения Туркестана во второй половине XIX – начале XX в.* С.50.

⁶ Tsiryapkina Yu.N., Kushnaryova E.M. *Развитие системы русского медицинского обслуживания коренного населения Туркестана во второй половине XIX – начале XX в.* С 49-53.

⁷ Shadmanova S.B. Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.) // Историческая этнология. 2017. Т. 2. № 1. С. 124–126.

⁸ Shadmanova S.B. Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.) // Историческая этнология. 2017. Т. 2. № 1. С. 125.

tarqalishi og'ir oqibatlarga olib kelgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Anzobda 387 kishi kasallanib, ulardan 237 nafari vafot etgan⁹.

Epidemiyalar Yevropa tibbiyoti va mahalliy aholi o'rtasidagi munosabatlarni yanada murakkablashtirgan. Bir tomondan, kasalliklarga qarshi kurashish uchun vrachlar, sanitariya komissiyalari, kuzatuv punktlari va profilaktik tadbirlar zarur edi. Ikkinchi tomondan, mahalliy aholi ayrim sanitariya choralarini to'liq tushunmagan yoki ularni diniy-urfiiy qarashlarga zid deb qabul qilgan. O'lat va vabo kabi kasalliklar tarqalgan vaqtda karantin, dezinfektsiya, jasadlarni alohida tartibda dafn etish kabi choralar ayrim hududlarda norozilik va ishonchsizlikni kuchaytirgan¹⁰.

Alikhojiyev tadqiqotida o'lat epidemiyasi nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy va demografik oqibatlarga ham olib kelgani ko'rsatiladi. Ayrim hududlarda aholi soni kamaygan, savdo-sotiq, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi faoliyati susaygan, odamlar orasida qo'rquv va ishonchsizlik kuchaygan¹¹. Bu esa tibbiyot masalasi faqat shifokor va bemor munosabati emas, balki butun jamiyat barqarorligi bilan bog'liq bo'lganini ko'rsatadi.

Yevropa tibbiyoti rivojlanishidagi muhim muammolardan yana biri kadrlar yetishmasligi edi. Shahar ambulatoriyalarida bemorlar soni ko'p bo'lgan, biroq vrach va feldsherlar yetarli emas edi. Tsiryapkina va Kushnaryova tadqiqotida rus tibbiy xizmatining mahalliy aholiga sekin tarqalishiga ishonchsizlik, moliyaviy cheklovlar, kadrlar kamligi va tibbiy o'quv muassasalarining yetishmasligi sabab bo'lgani qayd etiladi¹². XX asr boshlarida mahalliy tibbiy kadrlar tayyorlash zarurati kuchayib, keyinchalik Turkiston va Buxorodan yoshlar Germaniyaga, jumladan tibbiyot yo'nalishi bo'yicha ham o'qishga yuborilgan¹³.

Shu bilan birga, an'anaviy tabobat ham mutlaq mukammal tizim emas edi. Ayrim davolash usullari tajribaga asoslangan bo'lsa-da, ba'zi amaliyotlar zararli oqibatlarga olib kelishi mumkin edi. Masalan, simob, mishyak, sulema kabi moddalar bilan davolash ayrim hollarda zaharlanish xavfini tug'dirgan¹⁴. Shunga qaramay, xalq tabobati mahalliy aholi uchun tushunarli, yaqin va ishonchli bo'lgan. Bu holat an'anaviy tabobatning uzoq vaqt davomida saqlanib qolishiga sabab bo'lgan.

Xulosa

XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Turkistonda an'anaviy tabobat va Yevropa tibbiyoti yonma-yon rivojlandi. Mahalliy aholi uzoq vaqt tabiblar, siniqchilar va doylar xizmatiga tayanib kelgan bo'lsa, Rossiya imperiyasi davrida harbiy vrachlar, ambulatoriyalar, shifoxonalar, emlash va sanitariya tadbirlari orqali Yevropa tibbiyoti kirib kela boshladi.

Biroq yangi tibbiy xizmat mahalliy aholi orasida tez ommalashmadi. Bunga ishonchsizlik, diniy-madaniy qarashlar, til muammosi, moliyaviy cheklovlar va tibbiy kadrlar yetishmasligi

⁹ Alikhojiyev M. XIX asr oxirida Turkistonda ulatning tarqalishi va uning oqibatlari // Jamiat va innovatsiyalar – Общество и инновации – Society and innovations. Special Issue – 12. 2024. B. 3

¹⁰ Tsiryapkina Yu.N., Kushnaryova E.M. Развитие системы русского медицинского обслуживания коренного населения Туркестана во второй половине XIX – начале XX в. – С. 50–51.

¹¹ Alikhojiyev M. XIX asr oxirida Turkistonda ulatning tarqalishi va uning oqibatlari // Jamiat va innovatsiyalar – Общество и инновации – Society and innovations. Special Issue – 12. 2024. B. 4

¹² Tsiryapkina Yu.N., Kushnaryova E.M. Развитие системы русского медицинского обслуживания коренного населения Туркестана во второй половине XIX – начале XX в. – С. 52–53.

¹³ Turdiyev Sh. Ular Germaniyada o'qigan edilar. – Toshkent: Akadem-Xizmat, 2006. – B. 10–11, 21–22.

¹⁴ Shadmanova S.B. Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.) // Историческая этнология. 2017. Т. 2. № 1. С. 122–123.

sabab bo'ldi. Shunga qaramay, bu davr Turkistonda sog'liqni saqlash tizimining yangilanishi va zamonaviy tibbiyot asoslarining shakllanishida muhim bosqich bo'lib xizmat qildi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Alikhojiyev M. XIX asr oxiriда Turkiстонда ўлатнинг тарқалиши ва унинг оқибатлари // *Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations*. Special Issue – 12. 2024. В. 1–5. DOI: 10.47689/2181-1415-vol5-iss12/S-pp1-5.
2. Shadmanova S.B. Медицина и население Туркестана: традиции и новации (конец XIX – начало XX вв.) // *Историческая этнология*. 2017. Т. 2. № 1. С. 119–139.
3. Tsiryapkina Yu.N., Kushnaryova E.M. Развитие системы русского медицинского обслуживания коренного населения Туркестана во второй половине XIX – начале XX в. // Раздел 2. Исторические науки. С. 49–53.
4. Mahmudov M. История медицины и здравоохранения Туркестана, Бухары и Хорезма (1865–1924 гг.). Тараз, 2015.
5. Turdiyev Sh. Ular Germaniyada o'qigan edilar. – Toshkent: Akadem-Xizmat, 2006. – 256 b.